

מיומנות

מתן קמינר

מילון אוקספורד מגדיר את המילה skill כ"יכולת לבצע דבר מה בדיוק ובוודאות, ידע מעשי המשולב ביכולת, או יכולת לבצע תפקיד, הנרכשת או נלמדת באמצעות אימון." בעברית, שתי מילים נפרדות מתארות את היכולות התכליתיות הנרכשות של בני אדם: "מיומנויות" ו"כישורים". בתור הבחנה ראשונית אציע כי כישורים הם יכולות שזוכות להכרה חברתית, בעוד שמיומנויות אינן זוכות בהכרה להכרה שכזו. כישורים, אם כן, הם מיומנויות, אבל לא להפך. כישורים ניתנים למדידה, לבחינה ולתגמול, ואילו המיומנות היא ערטילאית, מגולמת בגוף, ומתקיימת גם מחוץ לספירת ההכרה החברתית.

כישורים ומיומנויות

על ההבחנה בין מיומנויות לכישורים אפשר לערער משני כיוונים שונים. מחד גיסא, ישנו החשש מפני פרישת-יתר מושגית של רשת ה"מיומנות": האדם, ככל הנראה יותר מכל בעל חיים אחר, יודע לעשות רק את מה שלמד לעשות.² לפיכך, כל מה שאנו עושים כרוך בהפעלה של מיומנות כלשהי, ואם איננו מדברים בדרך כלל על היכולת לדבר או ללכת כעל מיומנויות, הרי זה משום שאנחנו מתעניינים רק במיומנויות מסוימות ונדירות יחסית. מאידך גיסא, לגבי כישורים אפשר לשאול למה הכוונה בדיבור על "הכרה חברתית". האם ההורים המתלהבים מכך שבתם הפעוטה לומדת ללכת "מכירים חברתית" במיומנות ההליכה ובכך מכתירים אותה כ"כישור"?

אם נראה במיומנויות ובכישורים מושגים שמקיימים יחסי גומלין, נוכל לתחום את שניהם ביתר בהירות. כל כישור הוא מיומנות, כמובן, ואין מיומנות שאינה עשויה להפוך לכישור בנסיבות הנכונות. אך להכרה זו – או להיעדרה – עשויה להיות חשיבות מכרעת בחייו של האדם המחזיק בה; מכל מקום, כפי שאבקש להראות כאן, יש לה השפעה לא מבוטלת על האופן שבו אדם תופס את עצמו ואת מיומנותו. במאמר זה אתקדם מברור מושגי עקרוני לדיון בתפקידה של ההבחנה בין מיומנויות לכישורים בחברה הקפיטליסטית, ובפרט בקשר בין כישורים מוכרים לבין השכר והמעמד התעסוקתי של העובדים המחזיקים בהם. באמצעות דיון בתפקידה של ההבחנה הזאת להבנת הדימוי העצמי של עובדי מחסן "חסרי כישורים" שלצדם עבדתי במשך שלושה חודשים, אטען שהקשר הסיבתי בין כישורים לשכר איננו חד-כיווני כפי שנהוג לחשוב. אטען כי אפקט אידיאולוגי גורם לעובדים לפרש את שכרם הנמוך ואת מעמדם הרעוע כאינדיקציות לכך שעבודתם אינה מצריכה מיומנות, ולפיכך להתכחש למיומנויות שיש להם במציאות.

האנתרופולוג טים אינגולד טוען כי הטעות המרכזית של מדעי החברה בנוגע למיומנות נגזרת מן הטעות המרכזית של ההגות המערבית מאז אפלטון, קרי ההפרדה בין גוף לנפש. בדיאלוג האפלטוני או הפסאודו-אפלטוני עם אלקיביאדס, סוקרטס מסיק את קיומה של הנפש כך: הסנדלר אינו משתמש רק בכלים החיצוניים לגופו, אלא גם בידיו, בעיניו ובשאר גופו. אם

הגוף הוא הכלי, חייבת להתקיים ישות נוספת שמפעילה אותו; ישות זו היא הנפש. קו מחשבה זה מייצר הבחנה מוחלטת – שבעיני אינגולד היא שרירותית ושגויה – בין פעולה תבונית של רצייה, תכנון והנחיה לבין פעולה גופנית ומכנית של ביצוע.³ הפרדה זאת בין היגוי לביצוע תחזור להעסיק אותנו בהמשך. לעת עתה מספיק להיווכח, יחד עם אינגולד, שה"אימון" שבאמצעותו אנו רוכשים מימונויות בדרך כלל איננו עניין של "הפנמת הוראות או ייצוגים". למשל, כאשר אשה מתרבות הטלפול (Telefol) בגיניאה החדשה מלמדת את בתה לקלוע סל, היא אינה עושה זאת בעיקר באמצעות הוראות מילוליות (אם כי גם לאלו יש מקום); רוב עבודת הלימוד כרוכה בפיקוח על עבודת הבת המתלמדת, בהצבעה על טעויות, ובתיקונים מעשיים במהלך העבודה.⁴ למעשה, את רוב המימונויות פשוט אי אפשר ללמוד באמצעות "הפנמת הוראות או ייצוגים", משום שכל לומד הוא שונה. גם אילו ידעה האם לתאר במדויק את התנועות שהיא מבצעת בידיה בעת קליעת הסל, זה לא היה מועיל לבתה, שכן ידיה שונות בגודלן, בצורתן וביכולותיהן הקודמות. האם אינה מלמדת את בתה לקלוע באמצעות מתן הוראות דווקא; כיצרנית סלים מנוסה, תפקידה הוא "להסדיר את ההקשרים שבתוכם המתלמדות יוכלו לסגל לעצמן מומחיות". רצון, תכנון וביצוע מתערבבים ביניהם בהיזון חוזר בלתי פוסק.

מימונות קליעת הסל היא תכליתו של פרויקט מוצהר ומשותף לאמא ולבת. ככזו היא הולכת כברת דרך מסוימת לעבר ההכתרה כ"כישור". מה שמבחין בין מימונויות לכישורים (המתרגם, במובן זה, גם את המילה האנגלית qualifications) הוא שהאחרונים מוגדרים כך על ידי גורם כלשהו הנמצא מחוץ לסובייקט המיומן. כמו במימונות, מה שקובע כאן אינו ההוראות המופנמות – כלומר לא מפרט מכני מדויק של הפעולה – אלא דווקא תכליתם של הכישורים, מה שנקרא "מבחן התוצאה". תהא אשר תהא דרכו של המתלמד אל הכישורים הנחוצים לו, הוא מוכר כמי שמחזיק בהם כשהוא מפגין יכולת להגשים תכלית, לא להעתיק פעולה מכנית. בין שמדובר בידיעת השפה האנגלית, בהלחמת לוחות או אפילו בקפיצה לגובה, ההכרה החברתית בכך שהמתלמד אכן מחזיק בכישורים ניתנת עקב הפגנת יכולת לבצע את המשימה. אמנם, לא תמיד כל הדרכים שוות; ישנן למשל דרכים שונות לנהוג במכונית, אבל בוחני משרד הרישוי אינם מקבלים את כולן בשוויון נפש. במקרים כאלה תהליך הלימוד עשוי לכלול מרכיב של למידת "הדרך הנכונה". ואולם גם כאשר אורתודוקסיה נוקשה קובעת את אופן הביצוע, אי אפשר למחות לגמרי את ההבדל בין לומדים שונים, ואיתו את הצורך של כל אחד מהם למצוא את "הדרך" באופן שמתאים לגופו ולנטיות הקודמות שרכש.

ככל שהכישורים זוכים למובחנות (distinction) מובהקת יותר, כך משתכללת פרקטיקת ההכרה בהם, ולעתים קרובות היא נזקקת לריטואל מיוחד שבו על המתלמד נדרש להוכיח את קיומם – ריטואל הבחינה.⁵ תחום שלם של פרקטיקה ותיאוריה – הפדגוגיה – מתכונן סביב הדיון בדרכים להביא את המתלמד אל נקודת הציון הזאת, ובתוך תחום זה ניתן לזהות לעתים קרובות מתח בין הצורך ללמוד את הכישורים "לשם", תוך פיתוח הבנה מעמיקה ורגישות הקשרית, לבין הצורך האינסטרומנטלי לעבור את הבחינה בכל מחיר. לכישורים, בניגוד למימונויות, יש טבע כפול: במונחים הגליאניים, יש להם צד שהוא "בשביל עצמו", וצד שהוא "בשביל אחר".⁶

במונחים של בורדייה, תהליך ההכרה החברתית בכישורים הוא תהליך של חפצון (objectification). מיומנות היא פוטנציאל או תהליך, אך היא איננה חפץ. אל תהליך הפיכתה לכישור נלווית לעתים קרובות יצירתו של חפץ חומרי או שיחני המאשר ומסמל אותם.⁷ החפצון מאפשר מגוון של תהליכים משניים, שאחד החשובים בהם הוא תהליך המדידה: המצב הריטואלי המיוחד של הבחינה עשוי לספק לא רק הכרה בקיומם של כישורים, אלא גם ציון מדורג של רמת ההחזקה בהם. בתוך כך מקבלת המיומנות פן כמותי מופשט, והפדגוגיה הרלבנטית נוטה גם היא לפתח פרקטיקות של ניתוח, רפורמה וייעול כמותיים.

כישורים בשוק העבודה הקפיטליסטי

ההכרה החברתית במיומנויות קיבלה את החשיבות המרכזית הנודעת לה בחיי היומיום רק עם המעבר מקיום המבוסס על תוצרת עצמית וחליפין מסורתיים לפרנסה המבוססת על ייצור סחורות לשוק ועבודת שכר. בני אדם המתקיימים בכוחות עצמם ובכוחותיה של סביבה משפחתית הארוגה ברשת של מחויבות הדדית מפתחים מיומנויות – גם מיומנויות מורכבות ביותר – בלי לעורר עניין מיוחד בהגדרתן, מדידתן ותיעודן.⁸ אך מרגע שבני האדם נדרשים להציע את כוח העבודה שלהם בשוק הקפיטליסטי, מי שמעוניין להתפרנס ממיומנותו נדרש לחפצן אותה – קרי לרכוש לו כישורים. התכלית של המיומנות עצמה טמונה ביעד הקונקרטי שהיא מגשימה, אך תכליתם של הכישורים, כאמור, היא כפולה. הכישורים לא נועדו רק להגשמת יעדם המהותי – נְיָג, גידול דגנים, הלחמת לוחות, קפיצה לגובה – אלא גם, בעקיפין, להשגת השכר שיאפשר לבעליהם להתקיים.

מבחינת ההיגיון הכלכלי הרווח, כישוריו של העובד קובעים את שכרו בהתאם לפונקציה של היצע וביקוש. ככל שכישוריו נדירים ונחוצים יותר, כך יהיה שכרו של המחזיק בהם גבוה יותר, ולהפך. בהינתן מצב (היפותטי כמובן) שבו הדרך לפיתוחם של כישורים פתוחה באותה מידה בפני כל העובדים, פרישת הכישורים תתאים עם הזמן למידת הביקוש שלהם ולמידת המאמץ הכרוך בפיתוחם. מרקס קיבל את ההיגיון הזה כאשר תיאר את המאמץ הנחוץ לפיתוח כישורים כהוצאה מחושבת, ואת תוספת השכר של העובד המקצועי כתוספת המקזזת את ההוצאה.⁹ קיוזו זה אפשר לו לבטל את חשיבותם של כישורים ולדבר בהפשטה על "כוח עבודה" כעל ישות הומוגנית. מרקס קיבל את ההיגיון שרווח בזמנו כאשר התייחס לתהליך החפצון של המיומנויות לכדי כישורים כתהליך שקוף ומובן מאליו. המקרה של עבודה בלתי מקצועית, או במונח האנגלי המתאים יותר לצורכי הדיון, עבודה "חסרת-כישורים" (unskilled), מדגים את הכשל הטמון ביחס זה.

עבודה "חסרת כישורים" כזאת ודאי איננה נטולת מיומנויות. אם עצם קיומנו כבני אדם מצריך מיומנויות, מן הסתם הדבר נכון גם ביחס לכל פעילות שאנחנו מבצעים תמורת שכר, בין שמדובר במיומנויות שאנו נדרשים להחזיק בהן עוד לפני כניסתנו לתפקיד, ובין שמדובר בכאלה שאנחנו מפתחים תוך כדי עבודה. אלא שהמיומנויות הגלומות בעבודה "חסרת כישורים" אינן מוכרות ככישורים ואינן מתוגמלות בהתאם. עובדים המוגדרים כחסרי כישורים מתוגמלים על פי קו

בסיס כלשהו: במקומות שבהם נהוג שכר מינימום הם מתוגמלים על פיו או קרוב אליו; ביחס לשאר העבודות, המובחנות זו מזו, זוהי עבודה "בדרגה אפס" – עבודה סתם, משוללת כל ייחוד. לא לכך התכוון מרקס בהבחנה בין עבודה קונקרטית לעבודה מופשטת. עבודה קונקרטית היא המלאכה הספציפית שהעובדת עסוקה בה, שאין להחליף או לבלבל בינה לבין עבודה אחרת. עבודה מופשטת היא אותה עבודה ממש, כאשר רואים בה תוצאה של עסקת חליפין. את השכר המתקבל תמורת העבודה, בהיותו מוגדר מספרית, דווקא ניתן להחליף ולהשוות עם שכר שמתקבל תמורת עבודה אחרת, ולכן היבט זה של העבודה מכונה "מופשט".¹⁰ אלא שהניגוד המנחה בין הקונקרטי למופשט מתגלגל גם בהבחנה בין עבודה מקצועית (או "מקצועית למחצה" – semi-skilled) הדורשת כישורים מוגדרים, לבין כוח העבודה הסתמי של העובדת חסרת הכישורים. הדמיון בין שני הניגודים הללו הוא שאפשר למרקס לבצע את הרדוקציה של עבודה מקצועית לעבודה בלתי מקצועית.

צמצום בעייתי זה ברמת התיאוריה משקף את הנטייה לצמצום ממשי של המיומנויות תחת הקפיטליזם. ניתוחו של תהליך זה החל אצל מרקס עצמו ונמשך אצל הארי ברייורמן, בספרו *Labor and Monopoly Capital* משנת 1974 ובהגות ה-labor process theory אחריו.¹¹ המעסיק הקפיטליסטי המוקדם לא פיתח את שיטות העבודה שלו מאפס, אלא פתח בהשתלטות על תהליכי עבודה קיימים. כאשר האומן איבד את כלי עבודתו ונאלץ להפוך לשכיר של בעל ההון, הדבר לא השפיע בתחילה על אופן העבודה שלו; המתבונן מבחוץ עשוי היה שלא להבחין כלל בין תהליך הייצור שקדם למעבר ובין התהליך שאחריו. מרקס כינה את השלב הראשוני הזה "השעבוד הפורמלי של העבודה". אלא שמטרותיו של האומן העצמאי – להתפרנס מספיק כדי להתקיים, לעבוד בניחותא ובחברותא, ליהנות מעבודתו ולשאוב ממנה סיפוק – אינן מטרותיו של היצרן הקפיטליסטי, המבקש לייצר כמה שיותר וכמה שיותר בזול. בעל ההון עיצב מחדש את תהליך העבודה בהתאם לצרכיו, בתהליך ארוך אך החלטי שהוביל אל "השעבוד הממשי של העבודה".¹²

אל התיאור הסטיכי משהו של מרקס הוסיף ברייורמן את ממד המאבק: "השעבוד הממשי" אינו מתחולל מעצמו ברגע שבעל ההון מחליט עליו; זהו משהו שיש לכפות על העובדת, מן הסתם בניגוד לרצונה. כלי נשק חשוב בידיו של המעסיק הוא יכולתו לפרק תהליכי עבודה המצריכים מיומנויות מיוחדות לתהליכים פשוטים יותר, המצריכים מיומנויות פחותות, ושניתן להפקיד אותם בידיהם של עובדים לא-מיומנים, או ללחלופין לתהליכים שאפשר למכנן. גם בלי להחליף את העובדים עצמם, הפישוט הזה עשוי לייעל את תהליך הייצור ולתרום לרווחיו של המעסיק; קריטי לא פחות הוא האופן שבו הגדלת מאגר המועסקים האפשריים ואפשרויות המיכון מערערות את כוח המיקוח של העובדים מול המעסיק.

הניתוח של ברייורמן ושל חוקרים אחרים שעסקו אחריו בתהליך ה-de-skilling (או ה"איכשור")¹³ מדגיש שמדובר בראש ובראשונה במאבק על שליטה באמצעי הייצור. גם עובדים שלא טעמו מעולם את טעמם של חיי אומן עצמאי מעוניינים באוטונומיה שתאפשר להם לבחור את שיטות העבודה שלהם. תהליך האיכשור נועד לשבור את האוטונומיה הזו ולחזק את כפיפותם של

העובדים לרצונו של המעסיק. שכר העבודה הוא אחת הזירות שבהן מאבק הכוחות הזה מתנהל, אך היא לא היחידה ואף לא בהכרח החשובה שביניהן. אלא שבדיורמן, עם כל רגישותו לשאלת יחסי הכוח במקום העבודה, הולך בעקבות הכשל של מרקס בהנחה שיש קשר בלתי מתווך בין המיומנות הנדרשת בפועל לביצוע עבודה מסוימת לבין ההכרה בה ככישורים. בדיורמן מצביע, בצדק, על השינויים הטכניים שמחייב תהליך האיכשור בסוגי הכלים המשמשים לעבודה, בארגונו של חלל העבודה ובסדרים והנהלים הנהוגים בו. ואולם כדי להנחית מכת מחץ על כוחם של העובדים מול המעסיק חייב להתלוות לכך גם שינוי אידיאולוגי, הדוחק את המיומנות הנותרת – וכפי שאטען בהמשך, ניתן להניח כי תמיד נותרת מיומנות – אל מחוץ לתחום ההכרה החברתית. שינוי זה כשלעצמו אינו מוסיף ליעילותו של תהליך העבודה; כפי שנראה, הוא אף עלול לחבל בה, ואף על פי כן הוא חלק הכרחי מהמאמץ הדרוש להגדיר עבודה כ"חסרת כישורים", ולפיכך כעבודה שמבצעה ראוי לתגמול מינימלי ולמעמד תעסוקתי ארעי. תהליך השלטתה של אידיאולוגיה זו אינו טכני; זהו קרב על תודעתם של העובדים עצמם. הניצחון בו מבטיח למעסיקים לא רק שליטה בתהליך הייצור, אלא הסכמה בפועל של העובדים להגדרתם כחסרי כישורים ובני-החלפה.

הכחשת מיומנות כאפקט אידיאולוגי

בשנת 2011, במסגרת עבודת השדה לתזת המאסטר שלי, עבדתי במשך שלושה חודשים במחסן תעשייתי גדול באשדוד, בבעלות חברה שאכנה כאן "מחסני יעקבי".¹⁴ שובצתי ליעקבי יום אחרי שהתייצבתי בסוכנות כוח אדם בעיר ולאחר ראיון שנמשך כחמש דקות. עם הגעתי למחסן צורפתי לצוות שמשימתו היתה מיון בגדים שייבאה חברת "בלו ליין" לקראת שליחתם לחנויות החברה ברחבי הארץ. המיון עצמו הוטל על מי שכונו "הבחורות" – עולות מברית המועצות לשעבר, מגיל התיכון ועד הפנסיה. אני וה"בחורות" השני בצוות, אלכס, גם הוא עולה, הועסקנו בשינוע של קרטוני העבודה אל מתקן החלוקה וממנו הלאה. כל עובדי כוח האדם בחברה הרוויחו שכר מינימום, אז ש"ח לשעה, או שקל או שניים יותר. העובדים הלא-מקצועיים הקבועים, ביניהם האחראית שלנו אוקסנה, השתכרו 25 שקלים לשעה.

כבר ביום הראשון שלי ביעקבי התבקשתי "לעשות שרינק". שרינק הוא החומר המוכר בשם ניילון נצמד, הנארו בגלילים באורך חצי מטר, ובמחסני יעקבי הוא משמש להידוק של קרטונים למשטחי העץ כדי שאפשר יהיה לשנעם במלגזה. "עשיית שרינק" נראית מן הצד כמו עניין פשוט שאינו מצריך מיומנות מיוחדת: בסך הכול צריך להדק את קצה היריעה אל המשטח באמצעות קשר פשוט, ולאחר מכן לגלול את היריעה על גבי הקרטונים המונחים על המשטח עד שכולם מכוסים בשכבה אחת לפחות. אלא שבפועל מדובר במלאכה עדינה למדי, כיוון שאם הניילון אינו מתוח מספיק, היריעה נקרעת עד מהרה וכבר אין כל תועלת בשרינק.

בשבועות הראשונים שלי ביעקבי התפרקו רוב המשטחים שעטפתי, ובכל פעם נקראתי לעטוף אותם מחדש. תהליך ארוך של ניסוי וטעייה הבהיר לי שצריך למתוח את היריעה, ופיתחתי

שיטה מתאימה לעיסוף. לאחר קשירת היריעה אל המשטח, חגתי סביבו בהליכה מהירה לאחור, כשאני מזדקף בהדרגה מעמדת התחלה כפופה, תוך כדי מתן "קונטרה" לגליל עם הידיים כדי לשמור על מתח. אלא שהשיטה הזאת התבררה כמתכון בטוח לכאבי גב, סחרחורות ושפשופים בידיים מהגליל המסתובב. עד מהרה שנאתי את השרינק כל כך עד שנשברתי והתלוננתי באוזני עמייתי אלכס, שברוב נדיבותו הציע פשוט לעשות את השרינק במקומי, אך גאוותי לא התירה לי להסכים לכך. לאחר יגיעה נוספת אזרתי עוז והצלחתי לפתח שיטה חלופית לשרינק. הבנתי שגליל השרינק לא צריך להיות צמוד כל הזמן למשטח; אפשר להצמיד את היריעה גם בכל פעם שמגיעים לפינה. כך יכולתי להתקדם בקצב סביר, בהליכה זקופה קדימה, ולמתוח את היריעה רק ברגעים מסוימים. הגעתי למנוחה ולנחלה: שרינק מהודק היטב, ללא סחרחורת, כאב גב או שפשופים.

עשיית שרינק, אם כן, דורשת מיומנות. זוהי פעולה תכליתית המצריכה לימוד ואימון. כדברי אינגולד, אי אפשר לרדד אותה לסדרה של הוראות; הידע שנדרש כאן מגולם בגוף ונרכש בתהליך של ניסוי ותיקון. אין לי ספק שאלכס היה יכול ללמד אותי לעשות שרינק, ובכך לחסוך לי הרבה סבל ולהנהלת המחסן הרבה זמן עבודה. מדוע לא עשה זאת? יתרה מכך, מדוע לא עשיתי זאת אני, כאשר נקלעתי בהמשך למצבים דומים עם עובדים חדשים שהגיעו אל המחסן והתבקשו לעשות שרינק?

שפת היומיום מספקת הסבר תמציתי, גם אם יש לתהות על פשרו: רציתי להימנע מ"להתפלצן" על העובדים החדשים. במקרה דנן יש ל"התפלצנות" שני מובנים קשורים: ראשית, התנשאות על העובד החדש, מתוך ההנחה המובלעת שהוא אינו יודע לעשות דבר מה שאני יודע לעשות; שנית, התייחסות כבדת ראש מדי למלאכה פשוטה כביכול. מאחורי שיפוט ההתפלצנות, על שני צדדיו, אורבת ההנחה המובלעת שעשיית שרינק לא דורשת מיומנות – הנחה שאת שקריותה למדתי על בשרי, וחמור מכך – הנחתי לאחרים ללמוד על בשרם.

אמונה שגויה המובלעת במעשים, כולל מעשי דיבור ומחדלי דיבור – זוהי אידיאולוגיה במובן שפיתחו הוגים כמו לואי אלטוסר וסלבווי ז'יז'ק על בסיס עבודתו של מרקס.¹⁵ במובן זה, בניגוד למובן הרווח בחיי היומיום, "אידיאולוגיה" איננה תפיסת עולם מגובשת ומוצהרת, אלא כוח הפועל מאחורי גבם של בני האדם, והם לכודים בו ללא ידיעתם ובלית ברירה. עוצמתה של האידיאולוגיה היא טאוטולוגית: היא פעילה כיוון שמאמינים בה, ומאמינים בה כיוון שהיא פעילה. ולראיה, האופן שבו שעתקתי שלא בידועין את האיסור האידיאולוגי על לימוד שרינק: אילו טרח אלכס מלכתחילה ללמד אותי לעשות שרינק, לא הייתי מהסס לנהוג כך גם עם העובדים שבאו אחריי. כיוון שהוא לא לימד אותי, הצלחתי בסופו של דבר לסגל לעצמי את המלאכה בכוחות עצמי; אילו לימדתי אחרים, היה משתמע מכך שאני מתנשא עליהם וסבור שהם אינם מסוגלים להישג דומה. "משתמע" עבורי ועבורי בלבד, אך זוהי השתמעות פנימית שיש לה השפעות חיצוניות.

מובן כי ההימנעות מלימוד שרינק איננה אלא אפקט אחד מני רבים של הנחה אידיאולוגית רחבה יותר, שבאה לידי ביטוי מילולי רק כאשר ניסיתי להתנגד לה במילים בעצמי. יום אחד,

לאחר שאחת המנהלות התלוננה בפני צוות העבודה שלי על עבודתנו האיטית, העירה העובדת אלינה כי "אנחנו עובדים לאט רק כי שתיים מהבנות פה חדשות." מיהרתי להסכים, והוספת ש"ההנהלה לא רוצה להכיר בכך שזאת עבודה שצריך ללמוד אותה." להפתעתי אלינה התווכחה עם הקביעה הזאת: "לא, אין פה שום דבר שצריך ללמוד. אבל יש אנשים..." כאן, כדי לא להעליב אף אחד אישית, היא עברה לדבר על העבודה השנייה שלה, בספירת מלאי, אך הנקודה היתה ברורה. "בספירות מלאי אני עובדת כאחראית. לפעמים אני מצביעה בפני מישוהו על ערימת פריטים ואני אומרת לו לספור אותם. ויש אנשים שפשוט לא יודעים לספור. הם מתבלבלים בין שמונה לתשע, או שיש שם שתי קופסאות ואני רואה שהם כתבו ארבע." כמוכן, גם ידיעת המספרים עד תשע היא "ידע מעשי משולב ביכולת", אלא שבשוק העבודה הישראלי זוהי מיומנות יסודית, מובנת מאליה. הטענה המובלעת (ושוב, השגויה!) של אלינה היתה שאיטיות העבודה באותו יום לא נבעה מחוסר הניסיון של העובדות החדשות, אלא מכך שלא החזיקו במיומנויות הבסיסיות הנדרשות להשתתפות בשוק העבודה בכלל; בכך הכחישה אלינה במובלע את המיומנויות שרכשה בעצמה במהלך עבודתה ביעקבי.

להכחשה האידיאולוגית של מיומנותנו היו אפוא השלכות ממשיות – החל ביבולות מיותרות על ידי וקרעי שרינק מביכים שכיסו משטחים רבים מדי, וכלה בנכונות של אלינה לייחס לקות שכלית לעובדות חדשות שכל הטאן היה חוסר ניסיון. האפקט האידיאולוגי הזה אינו שואב את עוצמתו מן הקשר שבין מיומנות לשכר ומעמד תעסוקתי במציאות, אלא מהאופן שבו הגורמים הללו מתקשרים בתודעתם של העובדים. הד לכך ניתן למצוא בדברים שאמר לי בן, עמית נוסף, כאשר סיפרתי לו על המחקר שלי ועל התעניינותי ביחסי עבודה. בן תמה שבחרתי להתמקד דווקא בעובדי הקבלן במחסן, שאת עבודתם הגדיר כ"לא-עניינית". כשביקשתי ממנו דוגמאות ל"עבודה עניינית", הוא מנה את מפעילי הג'קים החשמליים ביעקבי ואת אחיו הבכור, שעבד כמאבטח במתקן ביטחוני בעיר. שני התפקידים הללו מתאפיינים הן במעמד קבוע ובשכר העולה משמעותית על שכר המינימום, והן בכך שהם דורשים כישורים מתועדים: רישיון להפעלת ג'ק במקרה הראשון והכשרה צבאית בדרגת רובאי 07 במקרה השני. אבל בן לא הביע פליאה על כך שאני מתעניין בעבודה בשכר נמוך או בעבודה "לא-מקצועית"; האפיון שבו השתמש כורך את הגורמים הללו יחדיו במעין "חבילה" (bundle) סמיוטית¹⁶ המבדילה את העבודה ה"עניינית" ממקבילתה הארעית, חסרת הכישורים, המתוגמלת בשכר מינימום. מנקודת מבט זו ניתן להבין מדוע העובד המלמד את חברו לעשות שרינק "מתפלצן" – לא מכיוון שאין תועלת במלאכת הלימוד, אלא מכיוון שהמלאכה שלו מוגדרת מראש כ"לא-עניינית", או במילים אחרות, כזו שרק מטומטם יראה בה משהו ש"שווה התייחסות".

אם האפקט האידיאולוגי שמביא להכחשת המיומנות גורם לעובדים לעבוד קשה יותר ולזלזל בערכם שלהם ושל חבריהם לעבודה, אין זה מפני שהמעסיק מנחיל להם אותו באופן ישיר; למעשה, כלל לא בטוח שהוא משרת את האינטרס המיידית של המעסיק, שכן סירובם של העובדים ללמד אחד את השני לעבוד גורם לבזבוז ולחוסר יעילות. הכחשת המיומנות מנוגדת גם להיגיון התרבותי הרווח של הניאו-ליברליזם, המבנה את האדם כ"פיסה [...] של הון אנושי, שעליה

מוטל לשפר ולמנף את מיקומה התחרותי ולהגדיל את ערך 'תיק המניות' [...] שלה" –¹⁷ – היגיון שהיה אמור לעודד את העובדים דווקא להאדיר ולרומם את מיזמנויותיהם. כיצד אפוא נוצרת ומשועתקת אידיאולוגיה שאינה משרתת את האינטרס המידי של בעלי הכוח ואינה תואמת את רוח הזמן?

תיאוריה, פרקטיקה ומעמד

את המושגים "תיאוריה" ו"פרקטיקה" ניתן לבחון בנפרד, אך כאן יועיל לי לראותם כשני קטבים של בינאר יחסי, הנתונים בסמיכות למהו אחר: לא "פרקטיקה" ו"תיאוריה" בעלמא, אלא פרקטיקה ותיאוריה של משהו – של תהליך עבודה, למשל. בהקשר זה, התיאוריה והפרקטיקה מכוננות זו את זו: עשיית שרינק פשיטא תהפוך ל"פרקטיקה של שרינק" רק מרגע שנוכל להעלות על דעתנו "תיאוריה של שרינק". לשון אחר, ניתן לומר כי בפעולה האנושית גלומה תמיד האפשרות להפרידה לתיאוריה ופרקטיקה. הפרדה זו מתרחשת במקום העבודה תחת לחץ של תהליך היסטורי – אותו תהליך האחראי לעליית התפיסה המכניסטית של העבודה כ"ביצוע" (פרקטי) של "הוראות" (תיאורטיות).

תהליך זה הוא מה שמרקס כינה "השעבוד הממשי של העבודה", וכאמור, הוא לא נחתם עם היעלמותו של האומן מימי הביניים. כל עוד העבודה אינה מצטמצמת לביצוע מכני של הוראות – והיא לעולם אינה מצטמצמת לכך, גם לא במקרה של השרינק – עובדים מגייסים את כוח החשיבה שלהם לביצוע משימותיהם, ובתוך כך צוברים מיזמנות. כל מיזמנות כזו, באשר היא שייכת לעובדים בלבד ומקנה להם שליטה יחסית על תהליך העבודה, מאיימת על כוחה של ההנהלה. ביתורה של המיזמנות לתיאוריה ופרקטיקה והפקעתה של הראשונה מידיהם של העובדים הם מהלכים התקפיים של ההון במלחמת המעמדות הדמומה, שממשיכה להתנהל ללא הרף גם כאשר הפוליטיקה המעמדית דועכת.¹⁸

כך ניתן להבין את האפקט האידיאולוגי הגוזר על עובדים התכחשות למיזמנותם הן כצעד טקטי-הגנתי של העובדים במלחמת החפירות המעמדית, והן כניצחון אסטרטגי של ההון על העבודה. מצד אחד, העובד המתכחש למיזמנותו משמר לעצמו תחום מזערי, טקטי, של אוטונומיה: הוא יעשה את השרינק בדרכו הייחודית, שאותה למד באמצעות ניסוי וטעייה אינדיבידואליים, וישאב מכך הנאה שמי שלא עסק במלאכות דומות מימיו יתקשה להבינה. הימנעותו מ"התפלצנות" תביע, על דרך השלילה, את הסולידריות שלו עם קבוצת השווים לו בעבודה.¹⁹ אך צדה השני של התופעה הוא ההתכחשות לכך שיש בכלל מה ללמוד וממה ליהנות: כאשר העובד מכחיש את המיזמנות בפני עצמו, הוא משלם על כך מחיר נפשי. וכאשר הוא מכחיש אותה בפני חבריו, העובדים כקולקטיב משלמים על כך מחיר פוליטי.

המחיר הפוליטי הוא הקבלה המעשית של חלוקת העבודה המעמדית: אם התיאוריה שייכת רק להנהלה – כל שנותר לעובדים הוא ביצוע מכני של הוראות, ומי שאינו מסוגל לעשות את העבודה הוא בגדר מכונה מקולקלת ותו לא. מנקודת מבט זו, "התפלצנות" היא התיימרותם של

עובדים לעשות את עבודתה של ההנהלה. למעשה, אם לא בהכרח להלכה, הכחשת המיומנות הופכת את ההבדל בין עובדים למנהלים לטבעי ומובן מאליו, כאילו היו אלה שני זנים שונים של בני אדם ולא תפקידים שרוב בני האדם יוכלו למלא, אם רק יניחו להם לפתח את המיומנויות הנכונות.

המיומנות צומחת שוב?

מרכיב חשוב בהסבר של מרקס לעליית הקפיטליזם הוא תהליך "ההצבר הראשוני" – הפקעה אלימה של אמצעי הייצור מידיהם של היצרנים, שנועדה לאפשר ייצור בקנה מידה גדול ולהכריח אותם למכור את כוח עבודתם תמורת שכר.²⁰ בפרשנות האורתודוקסית של הסיפור ההיסטורי הזה, ההצבר הראשוני מפסיק למלא תפקיד מרכזי עם התבססותו של אופן הייצור הקפיטליסטי, אך הוגים שונים במסורת המתייחסת אל מרקס הצביעו על כך שההצבר הראשוני נמשך גם בעולמנו שלנו.²¹ ה"חוץ" של ההון – כל מה שיצרו בני האדם כמו ידיהם וטרם הפך למטבע עובר לסוחר – ממשיך להתקיים ואף לצמוח, ולהוות עבור ההון בעת ובעונה אחת שדה של התרחבות פוטנציאלית ומקור לסכנה.

הטיעון שלי כאן מתכנס לכדי הצעה שאותו "חוץ" מתקיים גם בתוך קרביה של החיה התעשייתית, בסדקים ובנקיקים של תהליכי הייצור שבהם עובדים מפתחים מיומנויות. תהליך האיכשור הוא אמיתי ונזקו ממשי, אך לצדו מתקיים גם תהליך מינורי, אפילו מולקולרי, של טיפוח מיומנויות חדשות. אם האיכשור הוא אסטרטגיה – תהליך מתוכנן, ארוך-טווח, לעתים מוכרז, המגובה במשאבים רבים – טיפוח הנחבא אל הכלים של מיומנויות הוא טקטיקה, ניסיון מתגונן של עובדים לשמור על שפיות ועל צלם אנוש.

לא הבאתי כאן ראיות לכך שהכחשת המיומנות היא תופעה גורפת בקרב עובדים שמעמדם התעסוקתי ושכרם מגדירים אותם כ"בלתי מקצועיים", וגם לא הייתי רוצה להאמין בכך. סביר להניח שבמקומות עבודה רבים (ואולי אף בקרב העובדים הקבועים ביעקבי, שאותם לא הכרתי מקרוב) מתקיים בין העובדים שיח ער על פרקטיקות העבודה שלהם. ההתנסות שלי במקום עבודה ששיח כזה אינו מתקיים בו מצביעה על חשיבותו של ההיעדר כמחסום בפני מאבק התקפי נגד ההנהלה. אילו היו העובדים משוחחים ביניהם על טכניקות עבודה, היה בכך כדי להפריך בפועל את ההנחה האידיאולוגית שהתיאוריה של תהליך העבודה שייכת להנהלה ולה בלבד. שיח כזה היה מהווה הכרה חברתית ראשונית במיומנויות, צעד לעבר הכרתן ככישורים. אמנם, מה שזוכה להכרה ככישורים גם נחשף לסכנת האיכשור, והניצחון במאבק עשוי תמיד להסתיים בתבוסה. ניצחון סופי – זה שדמותו נגלית לנו בועיר אנפין דווקא במיומנות הקטנה, השתוקה, שהעובדת הבודדה מטפחת בדל"ת אמותיה – אינו נראה לעין כל עוד ההנגדה המעמדית בין פרקטיקה לתיאוריה ממשיכה להתקיים.

תחת עיסוק נרחב בהגדרת מושג המיומנות, בחיבור זה ביקשתי להורות על קיומו של "שטח עיוור" של מיומנויות שאינן זוכות להכרה חברתית, ולהנהיר את טיבו של האפקט האידיאולוגי

שמשתק את קיומו של שטח עיוור זה באמצעות דיון אתנוגרפי. אם הרחבתי את המושג אל מעבר לתחולתו בשיח היומיומי, כמהלך ביקורתי כלפי אותו שיח, אין זה משום שאני מבקש להאיר תהליכי העבודה מתישים ומשעממים באור ורוד, כאילו היו מעניינים ומספקים, אלא אולי להפך; אם המיומנות מבצבצת שוב ושוב מבין סדקי הבטון התעשייתי שהולבש עליה, היא עושה כן כמעין "יער משני" מדולדל, המעיד בעת ובעונה על כוח החיות שמגדל אותו אך גם על מה שהיה לפניו ואבד לתמיד.

הערות

1. "Skill, n.1", *Oxford English Dictionary Online* (Oxford University Press, March 2015).
2. עם זאת, יש לציין כי בשנים האחרונות מצטברות הראיות המדעיות לחשיבותו של "לימוד חברתי" גם בקרב בעלי חיים. אשר לקופי העל ראו Andrew Whiten, Victoria Horner, Carla A. Litchfield and Sarah Marshall-Pescini, "How Do Apes Ape?" *Animal Learning & Behavior* 32(1) (February 1, 2004): 36-52.
3. Tim Ingold, *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling & Skill* (London; New York: Routledge, 2000), 352.
4. שם, 357.
5. "מובחנות" אינו תרגום של המלה הצרפתית והאנגלית "distinction", המכילה גם רכיב של "מכובדות" ואף "התבלטות". המתח בין המובנים השונים ממלא תפקיד אנליטי חשוב אצל בורדייה. ראו Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste* (Cambridge: Harvard University Press, 1984). על פרקטיקת הבחינה ראו שם, 81-85.
6. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *The Phenomenology of Mind*, trans. J. B Baillie ראו (London: Routledge, 2013), 97-104.
7. בורדייה מבחין בין הון תרבותי "מגולם בגוף", "מחופצן" ו"ממוסד". ההבחנה החשובה לצרכינו היא בין האופנות הראשונה לבין השתיים האחרונות, שכן ניתן לראות "מיסוד" כיצירתו של אובייקט (חפץ או מושא) שיחני. לזה יש קיום מחוץ לתודעתו של הסובייקט המיומן, גם אם אין לו קיום "חומרי" בדמות תעודה, גביע וכדומה. ראו Pierre Bourdieu, "The Forms of Capital", in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. John G Richardson (New York: Greenwood Press, 1986), 247-249.
8. כישורים מתקיימים, כמובן, גם בחברות קדם-קפיטליסטיות, אך כדי להסביר את ההכרה בהם יש צורך בכלים אחרים מאלה המוצעים כאן.
9. קארל מארקס, הקאפיטאל: ביקורת הכלכלה המדינית (מענית: ספריית פועלים, 1947), 139 (להלן מארקס, הקאפיטאל).
10. שם, 34-38. במהדורה העברית מתורגם שם התואר konkret כ"ממשי", אך היות ש"ממשי" משמש

גם כמקבילה העברית של real, למשל ב"שעבוד הממשי של העבודה" (ראו להלן), החלטתי לדבוק במונח הלועזי.

11. בין כתביו האחרים, בקאפיטאל תיאר מרקס את התמורות בשיטות העבודה בעמודים 303-415. שני ספרי היסוד של "תיאוריית תהליך העבודה" המודרנית הם: Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (New York, NY: Monthly Review Press, 1974); Michael Burawoy, *Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process under Monopoly Capitalism* (Chicago: University of Chicago Press, 1979) (ולהלן Burawoy, *Manufacturing Consent*). לסקירה של קורפוס "תיאוריית תהליך העבודה", ראו Paul Thompson and Chris Smith, "Waving, Not Drowning: Explaining and Exploring the Resilience of Labor Process Theory", *Employee Responsibilities and Rights Journal* 21(3) (September 2009): 253-262.

12. Karl Marx, "Results of the Direct Production Process," in *Collected Works Vol. 34*, translated by Ben Fowkes (New York: Progress, 1994).

13. תודתי נתונה לעיינה לקח על התרגום העברי המוצלח למונח.

14. שמותיהם של החברות והיחידים המוזכרים בחלק זה הם בדויים.

15. International Karl Marx and Friedrich Engels, *The German Ideology* (Moscow: Publishers Co, 1970); Louis Althusser, "Ideology and Ideological State Apparatuses", in *Lenin and Philosophy, and Other Essays*, translated by Ben Brewster (New York: Monthly Review Press, 1972): 71-127; Slavoj Žižek, *The Sublime Object of Ideology* (London and New York: Verso, 1989). אף שלא אוכל להרחיב על כך כאן, יהיה מעניין לבדוק כיצד הכחשת המימונת, כאיסור על דיבור מסוג מסוים, מהווה גם "אידיאולוגיית לשון" במובן שבו מונח זה משמש באנתרופולוגיה הלשונית – כאחד ה"רעיונות או יעדים [ה]מובנים מאליהם שקבוצה מחזיקה בהם בנוגע לתפקידיה של השפה בחוויות החברתיות של חברה, התורמים לביטוייה של הקבוצה." ראו Kathryn A. Woolard, and Bambi B. Schieffelin, "Language Ideology", *Annual Review of Anthropology* 23 (January 1994): 57.

16. Webb Keane, "Semiotics and the Social Analysis of Material Things", *Language & Communication* 23(3-4) (July 2003): 414.

17. Wendy Brown, *Undoing the Demos: Neo-Liberalism's Stealth Revolution* (New York, Zone, 2015): 10. וראו גם מישל פר, "הון אנושי", מפתח 3 (2011) (<http://mafteakh.tau.ac.il/2011/03/07-3>).

18. שני רעיונות המובעים בפסקה זו מקורם בהגותו של אנטוניו גראמשי. אף שהעלה על נס את האקסיומה ההומניסטית שלפיה "כל אדם הוא אינטלקטואל", גראמשי גם הדגיש כי חלוקת העבודה הנהוגה בחברות מעמדיות מעניקה לקבוצה חברתית מסוימת את הסמכות והכלים הדרושים לחשיבה ושוללת אותן מהשאר. "אינטלקטואלים" לפיכך אינם רק מי שהחברה רואה בהם אינטלקטואלים, אלא מי שחושבים למען

החברה במובן ממשי. בתוך כך נשללת זכות החשיבה מכל השאר, ובפרט מעובדי הכפיים. הרעיון השני של גראמשי הבא לידי ביטוי כאן הוא שמלחמת המעמדות אינה רק "מלחמה ניידת" הבאה לידי ביטוי באירועים בולטים לעין כמו הפגנות, שביתות וקרבות רחוב, אלא גם "מלחמת חפירות" יומיומית ומתישה הניטשת ברובה בשדה הקרב של חיי היומיום. שני הרעיונות הללו באים לידי ביטוי חוזר ב"מחברות הכלא". על שאלת האינטלקטואלים ראו אנטוניו גראמשי, על ההגמוניה - מתוך מחברות הכלא (תל אביב: רסלינג, 2003), 38; על המלחמה הניידת ומלחמת החפירות, ראו שם, 103-104.

19. לתיאור מכונן של האופן שבו עובדים מצליחים לשאוב הנאה ממשמיות משמיות, ראו את הדיון של מייקל בוראווי במשחק ה-"making out". ראו Burawoy, *Manufacturing Consent*, 51-73.

20. מארקס, הקאפיטאל, 589-630.

21. דיון בנישול המתמשך תחת הקפיטליזם הוא נדבך חשוב בתיקונים שהכניסו הפמיניזם וההגות השחורה למרקסיזם. גם הגיאוגרף דיוויד הארווי מונה את שובו של ההצבר הראשוני כאחד הגורמים המסבירים את המפנה הניאו-ליברלי בקפיטליזם. ראו, בין היתר Silvia Federici, "Feminism and the Politics of the Common in an Era of Primitive Accumulation," in *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*, 1st edition (Oakland: PM Press, 2012), 138-48; Frank Wilderson, "Gramsci's Black Marx: Whither the Slave in Civil Society?", *Social Identities* 9(2) (2003): 225-240; David Harvey, *The New Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 2005): 137-182.

